

УДК 811.111:801.8

АДХОКРАТИЧНЕ ПОЕТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ЯК КОГНІТИВНО-СЕМАНТИЧНИЙ МЕХАНІЗМ ТВОРЕННЯ ІГРОВОГО АБСУРДУ В ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОМУ ФЕНТЕЗІЙНОМУ ОПОВІДАННІ

Коляса О.В.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

У статті розглядається адхократичне поетичне мислення як один з рушійних прийомів когнітивно-семантичного механізму творення ігрового абсурду в постмодерністському фентезійному оповіданні. Аналізуються принципи його творення та механізм дії у свідомості читача, в результаті чого з'являються нові образи (кенотипи), які створюють ментальний прорив у свідомості читача і породжують когнітивний дисонанс. Визначаються основні когнітивні операції та процедури, мофікація і трансформація, фреймових моделей стереотипних/архетипних концептуальних схем, які притаманні адхократичному поетичному мисленню. Пропонується використання методології для дослідження когнітивно-семантичних механізмів творення ігрового абсурду в постмодерністському фентезійному оповіданні.

Ключові слова: ігровий абсурд, адхократичне поетичне мислення, когнітивно-семантичний механізм, когнітивні операції, когнітивні процедури.

Постановка проблеми у загальному вигляді, її актуальність та зв'язок з науковими завданнями. Абсурд перевертає стереотипи реального світу на рівні здорового глузду, оперуючи наївною картиною світу. Трансформація чи

руйнація стереотипних схем у звичній картині світу, що обумовлена здоровим глуздом і життєвим досвідом, уможливіло появу нових кенотипних ментальних схем, які активізують творення ігрового абсурду (далі – ІА) у постмодерністсько-

му фентезійному оповіданні (далі – ПФО) і створюють інтелектуальну перешкоду сприйняттю змалюваної дійсності та когнітивний дисонанс.

Проблема вивчення рецепції тексту є складною, оскільки ментальні процеси читача не піддаються безпосередньому спостереженню. За допомогою системи мовних та контекстуальних сигналів, які завдяки своєму формальному вираженню прогнозують адекватну реакцію адресата, текст втілює комунікативно-прагматичну стратегію автора (О. Гончарова). Йому відведено роль «механізму, що запускає когнітивні процеси свого сприйняття» (В. Чернявская).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З погляду когнітивної поетики (І. Бехта, В. Никонова, А. Приходько, Е. Семіно, Р. Шнайдер), людина мислить не тільки метафорично (В. Новікова), але й метонімічно (О. Кравченко) та парадоксально (Л. Белехова). Основною цих процесів є відповідно концептуальна метафора, концептуальна метонімія та концептуальний оксиморон. Останній є ключовим для розкриття лінгвокогнітивних механізмів формування нонсенсу та особливостей його функціонування зокрема в поетичних текстах (Л. Белехова, Н. Малащук-Вишневська, О. Падучева).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність статті зумовлена загальною настановою когнітивної лінгвістики вивчати мисленеві процеси читача, а також недостатнім вивченням проблем, пов'язаних з функціонуванням ментальних механізмів у свідомості читача при сприйнятті ПФО, які творять ІА.

Мета статті – виявлення та опис когнітивно-семантичного механізму творення ігрового абсурду в постмодерністському художньому тексті.

Виклад основного матеріалу. Художній простір ПФО формується на основі фольклорної свідомості, котра відображає розвиток поетичного мислення від синкретичного міфопоетичного в архаїчну епоху до аналогового та асоціативного в канонічний період, а далі до парадоксального, адхократичного на етапі індивідуально-творчого становлення поетичного мистецтва [6]. Фантастична казка є основною складовою ПФО. Оскільки міф/казка не може обійтись, на думку С. Аверінцева, без таких понять як «першоементи», «первообрази», «схеми», «типи», то в науковому дискурсі використовують термін «архетипи» (від грец. «первообраз»). Архетип у такому розумінні існував ще у платонівській традиції, пропагувався Е. Дюркгеймом як стереотип усіх форм культури, що були створені доісторичним колективом та передані сучасним поколінням в їхньому сакраментальному обов'язку та незмінності. Спираючись на психологічні дослідження природи пізнання, у контексті нашого дослідженнями вважатимемо, що архетипи автоматично активуються підсвідомістю та сприймаються як передконцептуальна діяльність когнітивного процесу пізнання, що викликане емоційним досвідом людини. Архетип є формою існування колективного позасвідомого, яке наповнюється змістом через віднесеність до міфологічних образів, символів, мотивів і сюжетів [11]. У процесі пізнання реципієнт сприймає текст концептуально, тобто у його смислової цілісності [3, с. 14]. Така властивість ментальної діяльності обумовлена фасцинативною направленістю на сприйняття

естетичного об'єкту і виражається в емоційному переживанні, емпатичному злитті з текстом, та носить аутокомунікативний характер, тобто є згорненою, рекурентною структурою. Процес розгортання міфологічних структур є подібним до пригадування, тому, з погляду Л. Белехової, когнітивний процес активації і активізації архетипних образів, схем із залученням фонових, енциклопедичних знань є імітацією ментального образу у свідомості реципієнта [3, с. 18].

Когнітивна база читача, уніфікована у схемах, аналогах ментальних операцій, є ключовим елементом у процесі прирощення смислу художнього твору, когнітивним механізмом заповнення «точок невизначеності» у процесі адекватної інтерпретації постмодерністського художнього тексту загалом та ПФО зокрема.

З огляду на це виокремлюють різні типи поетичного мислення, серед яких **параболічне поетичне мислення**, що передбачає переосмислення одного предмета, явища або події, та **есеїстичне поетичне мислення**, яке трактує як поетичне осмислення реального або можливого світу, в результаті якого шляхом індивідуально-творчого переломлення властивостей та знаків звичних предметів, явищ, подій створюються новий ракурс їх бачення, новий образ. В семантиці компонентів нового образу заковані подвійний смисл, який може бути декодований залученням різних знань, встановленням інтертекстуальних зв'язків між образами ПФО з образами, які втілені в англійських казках різних авторів.

Напрацювання у цій галузі та запозичені поняття поетичного мислення для вивчення семантико-когнітивного механізму творення ІА у ПФО дають підстави припустити, що в основі семантико-когнітивного механізму творення ІА лежить **адхократичне поетичне мислення**, яке за своєю природою є амбівалентним, нелінійним, хаотичним, багатокодовим, колажним, дифузним, динамічним. Саме адхократичне поетичне мислення, на нашу думку, усталюється в ПФО, що є складною, відкритою нелінійною системою [1, с. 2], яка функціонує завдяки взаємозв'язку власних елементів та підсистем під впливом регуляторних механізмів самоорганізації.

До слова, термін *ad hoc* (лат. «до цього місця») означає «до цього, для даного випадку, для цієї мети» був уведений у постмодерністську поетику Ч. Дженксом і означає спосіб архітектурного проектування, у якому створюються певні реалії «тут і тепер». Адхокізм в архітектурному творі – це багатоголоса тканина, де автор залишається анонімним серед безкінечного багатоголосся дискурсів архітектури [7].

У комп'ютерній справі він позначає систему мережевих елементів, які сукупно утворюють таку мережу, що вимагає незначного планування або жодного планування взагалі. Системи звітності «*ad hoc*» дозволяють користувачам самим створювати специфічні, індивідуальні запити. Принцип *ad hoc* у військовій справі застосовується під час непередбаченого розвитку ситуації, коли організуються спеціальні військові формування і для швидкості дій потрібна оперативна взаємодія між різними підрозділами. Рішення, прийняті «до цього місця», можуть бути неадекватними, хаотичними за своїм характером.

Таким чином, семантико-когнітивним механізмом творення ІА у ПФО є **адхократичне поетичне мислення**, що генерує аномальні стосовно звичної концептуальної картини світу утворення, які слугують причиною когнітивного дисонансу (Л. Фестінгер, R. Tsur). Під *когнітивним дисонансом*, услід за Л. Фестінгером, розуміємо психічний стан особистості, якому притаманні є невідповідність і суперечність поглядів, переконань, настанов та зовнішніх умов. Таке відчуття викликає прагнення стимулювати процес пізнання з метою упевнитися в істинності нової інформації.

Порушення стереотипного способу мислення є тригерним (неочікуваним) за своїм характером. Адхократичне поетичне мислення як когнітивно-семантичний механізм творення ІА у ПФО відображає активацію нових кенотипних *схем знань*, яка протікає у свідомості читача на основі когнітивних операцій модифікації та трансформації і призводить до *компресії, розширення, комбінації, зіштовхування, інтертекстуалізації* наявних стереотипних/архетипних схем знання.

Загальновідомим є факт, що художнє мислення становить складну комбінацію конкретно образних (наочних), абстрактно-теоретичних (понятійних) і практичних елементів мислення.

Творення художнього тексту загалом і ПФО зокрема втілюється у формуванні різного виду образів. У широкому значенні «образ» – це узагальнене відображення об'єктивної дійсності, тобто поняття. Під «образом» у вузькому значенні слова розуміють певне уявлення, яке може бути відображенням реальних чи уявних об'єктів на основі попереднього досвіду [5, с. 16]. Кожен художній образ існує не сам по собі, а є вписаним у семантичний простір конкретного тексту.

Художній образ складається з образів-схем архетипів і базових концептів, як засадничих. Шляхом різних видів лінгвокогнітивних операцій забезпечуються трансформації образів-схем, що складає конфігурацію концептуальної структури художнього образу.

Художній образ як тривимірна величина гнучко змінює свої контури залежно від когнітивних і мовних операцій, що домінують у формуванні образу та від виду поетичного мислення (аналогового, асоціативного, парадоксального, параболічного, або есеїстичного), який зумовлює характер і напрям мапування [3, с. 24].

Художні тексти загалом та казки зокрема вміщують архетипні та стереотипні поетичні образи (образи-сюжети, образи-характери, образи-мотиви, образи-символи), які виражають усталеність та повторюваність.

Архетипи, за К. Юнгом, – це загальні образні схеми, «колективне позасвідоме», код історії, код культури людства [11, с. 98]. Архетип як форма існування колективного позасвідомого напоюється змістом у свідомості через міфологічні образи, символи, мотиви й сюжети. Архетипні художні образи відображають міфопоетичну картину світу в казках народів світу, зокрема англомовних, у яких шляхом нарративного мапування втілено міфологічні, біблійні та фольклорні знання про світ.

Архетипи складаються з міфологем, які є його ядром. Розгортання міфологеми здійснюється нарративним мапуванням через параболічне осмис-

лення сюжетів, мотивів і символів, що наявних в Біблії, міфах, казках.

Стереотипними художніми образами вважаються усталені, укорінені у свідомості образи, в яких містяться багатократно повторювані елементи з текстів різних літературно-стильових напрямів. Стереотипні образи поділяють на універсальні, культурно-специфічні й авторські (Л. Белехова). До *універсальних* відносимо образи, створені за допомогою тавтологічних епітетів, у семантиці яких простежується тотожність ознак і властивостей описуваних ними предметів. *Культурно-специфічні* стереотипні образи формуються за допомогою атрибутивного мапування певних властивостей тварин (зооніми) та рослин (фітоніми). *Авторськими* вважаються стереотипні образи, які набули афористичності завдяки систематичному цитуванню оригінальних словесних образів у творах інших авторів.

Творення нових художніх фентезійних образів у ПФО породжує порушення архетипних та стереотипних образів або й навіть їхнє руйнування, переосмислення і втілення в нові. Такі художні образи ми, слідом за М. Епштейном, називаємо кенотипами [12, с. 46]. Вони здійснюють «концептуальний прорив» у поняттєвій системі людини, обумовлений появою нового концепту або нового значення слова.

У художній творчості спрацьовує принцип *поетичного насилля над когнітивними процесами* (Р. Цур). Згідно з цим принципом, створення і сприйняття поезії (і ширше – художнього тексту) передбачає, поряд зі сталим використанням когнітивних процесів, їхню модифікацію, порушення, а іноді й деформацію, що спричиняє адаптацію цих процесів до цілей, для досягнення яких вони первісно не були пристосовані [16, с. 4–5]. Результатом таких навмисних деформацій може бути своєрідний концептуальний прорив, утворення нового вузла в концептуальній картині світу, втіленого в принципово нових художніх образах – **кенотипах** [3, с. 274].

Археотипні та стереотипні схеми знань структуровані у *фрейм*, у яких відображені набуті досвідом знання про деяку стереотипну ситуацію та про текст, що її описує (М. Мінський). Залежно від виду слотів, його складових та їхніх взаємозв'язків виокремлюють п'ять видів фреймових структур: предметоцентричний, акціональний, патронімічний, гіпотонімічний, асоціативний (С. Жаботинська).

Стереотипні та архетипні схеми слугують «якорями текстової навігації» (Л. Белехова), оскільки вони затримують читача в межах прототипного, традиційного прочитання тексту (М. Фріман), в той час як нові кенотипні схеми, генеруючи принципово нові і неочікувані образи, роблять ПФО відкритим, і надають читачеві необмежену свободу інтерпретації.

Порушення стереотипного способу мислення є тригерним (неочікуваним) за своїм характером. Конфлікт, порушення або руйнація архетипних та стереотипних схем мислення відбувається із залученням когнітивних операцій нарративного мапування.

Під когнітивною операцією розуміємо дію із творення нового знання, нового когнітивного продукту шляхом активізації структур робочої

пам'яті мозку за допомогою спеціальних операторів. Одним з найбільш вагомих операторів такого типу є прийом, механізм імітації або дії над дією – *мімесис* [23]. Залежно від типу мімесису можна виділити такі типи *когнітивних операцій нарративного манування*, які організують процес формування читацької проекції ПФО:

- *модифікація* – когнітивна операція, що спрямована на трансформацію прототипової стереотипної або архетипної схеми;

- *деформація* – когнітивна операція, що спрямована на руйнування прототипової стереотипної схеми або архетипної (Л. Белехова).

Як показав аналіз фактичного матеріалу такі когнітивні операції включають такі *когнітивні процедури* – *компресії, розширення, комбінації, зіштовхування, інтертекстуалізації*. Зауважимо, що під процедурою у роботі розуміється послідовний порядок розгляду того чи іншого феномену за допомогою умовиводу, пояснення, доходування висновків шляхом мислинневого експерименту, відволікання від певних рис предмета чи явища, ідентифікації, розрізнення або скорочення деяких їхніх ознак.

Для дослідження семантико-когнітивного механізму творення ІА у ПФО використовуємо метод семантико-когнітивного моделювання, що включає інструментарій теорії ментальних просторів (G. Fauconnier) та побудову мереж концептуальної інтеграції (G. Fauconnier, M. Turner), а також відповідні фрейми, які зазнають певних трансформацій, модифікуються або деформуються. Серед них: *предметний, акціональний, асоціативний* (за С. Жаботинською), *локативний* (за О. Барбанюк). Аналіз фактичного матеріалу зумовив додаткове виділення *темпорального фрейму*.

При цьому фрейм витлумачуємо як когнітивну модель знань, яка організовує певний концептуальний простір, що лежить в основі значення досліджуваних лексичних одиниць. Фрейм складається з вершини, слотів, які заповнюються пропозиціями. Основною одиницею збереження інформації є пропозиція. Пропозиції, що заповнюють слоти, дозволяють адресату розкрити суть знака.

Перші три фрейми, об'єднані між собою відношенням суміжності, є виявом метонімічного зрушення, натомість компаративний/асоціативний фрейм побудований на алогічних метафоричних подібностях, які призводять до руйнування концептів у свідомості і мисленні читача.

В результаті трансформацій архетипної схеми чарівної казки предметного фрейму ПОПЕЛЮШКА – МОЛОДА, ЦНОТЛИВА, ВРОДЛИВА, ДОБРОДУШНА, СМИРЕННА ДІВЧИНА в ПХТ зустрічаємо кенотипний образ ПОПЕЛЮШКА – ЗРІЛА, РОЗБЕЩЕНА, ВУЛЬГАРНА ЖІНКА, а в результаті деформації архетипної схеми – НЕ ЛЮДИНА (вампір, зомбі, кіборг), НЕ ЖІНОЧОЇ СТАТІ.

Висновки і пропозиції. В основі семантико-когнітивного механізму постмодерністського текстотворення ІА у фентезійному оповіданні лежить адхократичне поетичне мислення, яке за своєю природою є амбівалентним, нелінійним, хаотичним, багатокодовим, колажним, дифузним, динамічним. Саме адхократичне поетичне мислення генерує аномальні щодо звичної концептуальної картини світу утворення, що є причиною когнітивного дисонансу – психічного стану особистості, для якого характерні невідповідність і суперечливість поглядів, переконань, установок та зовнішніх умов. Таке відчуття стимулює процес пізнання з метою упевнитися в істинності нової інформації.

Список літератури:

1. Барт Р. Избранные работы: семиотика и поэтика / Р. Барт. – М.: Прогресс, 1989. – 616 с.
2. Бабелюк О. А. Поетика постмодерністського художнього дискурсу: принципи текстотворення (на матеріалі сучасної американської прози малої форми): автореф. дис. ... д-ра філол. наук / О. А. Бабелюк. – Київ, 2010. – 32 с.
3. Белехова Л. І. Словесний образ в американській поезії: лінгвокогнітивний погляд: [монографія] / Л. І. Белехова. – М.: Звезда, 2004. – 376 с.
4. Бойко Е. И. Механизмы умственной деятельности. – М.: Педагогика, 1976. – 248 с.
5. Болдырева А. Е. Когнитивный механизм создания юмористического эффекта / А. Е. Болдырева // Записки з романно-германської філології [Ред. І. М. Колегаєва]. Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова: факультет романно-германської філології. – Вип. 19. – О.: Фенікс, 2007. – С. 15–23.
6. Борботько В. Г. Принципы формирования дискурса: от психолингвистики к лингвосинергетике / В. Г. Борботько. – М.: КомКнига, 2006. – 288 с.
7. Дженкс Ч. Язык архитектуры постмодернизма / пер. с англ. В. Рабушина, М. В. Уваровой; под ред. А. В. Рябушина, Л. Хайта. – М.: Стройиздат, 1985. – 136 с.
8. Кравченко О. В. Семиотика абсурда / О. В. Кравченко // Вопросы теории языка и методики преподавания иностранных языков. Сб. трудов Международной научной конференции. – Таганрог: ТГПИ, 2007. – С. 107–114.
9. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.
10. Хомский Н. Язык и мышление. – М., 1972. – 126 с.
11. Юнг К. Г. Архетипы и символ / К. Г. Юнг – М.: Renaissance, 1991. – 306 с.
12. Эпштейн М. Н. Игра в жизни и в искусстве / М. Н. Эпштейн // Парадоксы новизны. – М.: Сов. писатель, 1988. – С. 276–303.
13. Fauconnier G. Conceptual Blending, Form, and Meaning / G. Fauconnier, M. Turner // In Pierre Fastrez, ed. Cognitive Semiotics, Special Issue of Recherches en Communication, № 19, 2004. – 130 p.
14. Freeman M. Poetry and the scope of metaphor: toward a cognitive theory of literature/ State of the Art and Applications to English Studies, ESSE 4. – Debrecen, Hungary, 1997. – P. 38–52.
15. Gardner M. Oddities and Curiosities of Words and Literature (Gleanings for the Curious) by C. C. Bombaugh / M. Gardner. – N.Y.: Dover Publications Inc., 1961. – 375 p.
16. Tsur R. Playing By Ear and the Tip of the Tongue: Precategorical Information in Poetry / R. Tsur. – John Benjamins B. V. – 2012. – 309 p.

Коляса Е.В.

Дрогобычский государственный педагогический университет имени Ивана Франко

АДХОКРАТИЧЕСКОЕ ПОЭТИЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ КАК КОГНИТИВНО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ МЕХАНИЗМ СОЗДАНИЕ ИГРОВОГО АБСУРДА В ПОСТМОДЕРНИСТСКОМ ФЭНТЕЗИЙНОМ РАССКАЗЕ

Аннотация

В статье рассматривается адхократичне поэтическое мышление как один из движущих приемов когнитивно-семантического механизма создания игрового абсурда в постмодернистском фэнтезийном рассказе. Анализируются принципы его создания и механизм действия в сознании читателя, в результате чего появляются новые образы (кеноотипы), которые создают ментальный прорыв в сознании читателя и порождают когнитивный десонанс. Определяются основные когнитивные операции и процедуры, модификация и трансформация, фреймових моделей стереотипных/ архетипных концептуальных схем, которые присущи адхократичному поэтическому мышлению. Предлагается использование методологии для исследования когнитивно-семантических механизмов создания игрового абсурда в постмодернистском фэнтезийном рассказе.

Ключевые слова: игровой абсурд, адхократичне поэтическое мышление, когнитивно-семантический механизм, когнитивные операции, когнитивные процедуры.

Kolyasa O.V.

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

ADHOC POETIC THINKING AS COGNITIVE SEMANTIC MECHANISM OF LUDIC ABSURD CREATION IN POSTMODERN FANTASY STORY

Summary

The article focuses on cognitive manifestation of ludic absurd in the genre of postmodern fantasy story. In the present study integrated analyses of ludic absurd has been conducted on the basis of cognitive mechanisms, generated by adhoc way of thinking, that lead to the emergence of new images (kainotypes) which cause a possible breakthrough in the conceptualization of the fairy tale archetypical images. It is proved that the cognitive mechanisms of new image formation in postmodern fantasy stories are predetermined by cognitive operations of mapping, modification and deformation of frame models of stereotypical\ archetypical conceptual schemas.

Keywords: ludic absurd, adhoc poetic thinking, cognitive semantic mechanism, cognitive operations, cognitive procedures.